

Микитченко С. І.
(Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький)

Збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» у світлі новітніх методологічних тенденцій в музейній справі

Досвід перенесення в сьогодення, збереження, використання та популяризація традиційних звичаїв та обрядів – культурно-історичного надбання українського народу

Сьогодні перед музеями стоять складні питання відповідності сучасним вимогам вивчення, збереження, використання та популяризації культурної спадщини, вміння задовольнити потреби вибагливого відвідувача, як зробити так, щоб він прийшов до музею знову, чим і у якій формі можна зацікавити сучасну людину – споживача культурних цінностей? Саме ці питання й повинні бути на порядку денному сучасного музею, а їх вирішення спонукає до пошуку нових форм та методів у музейній роботі, використання інноваційних технологій, а також врахування міждисциплінарного характеру поставлених проблем та застосування для їх вирішення здобутків різних наук: історії, соціології, філософії, археології, культурології, музеєзнавства, психології, педагогіки, економічних наук тощо.

Особливої актуальності окреслені питання набувають, коли йдеться про збереження, відродження та популяризацію українських традиційних народних свят як одного з важливих елементів народної культури, адже вона є основою розвитку культури всього українського суспільства. Тому одне із основних завдань, над яким повинні працювати музеї, – це перенести в сьогодення та залишити нащадкам культурно-історичне надбання – традиційні звичаї і обряди, як неписані закони, народжені разом з народом і передані з покоління в покоління.

Традиційні народні свята та обряди – важливі складові духовного життя українського народу. У них знаходить своє відображення етнічна своєрідність, естетика, моральні цінності, ментальність, історія наших предків. Традиційні народні свята та обряди належать до числа інститутів, породжених релігійними уявленнями, побутом, аграрним укладом українців. Найдавніша обрядовість своїм корінням сягає первісних, язичницьких вірувань. Свята і обряди календарного циклу регламентували всі сфери життя українця:

виробничу, суспільну, сімейну тощо. Їх головною метою було відвернути стихійне лихо, вплинути на врожайність і т. д. Усвідомлюючи важливість народних традицій, православна церква значно пізніше сприйняла вже складену систему обрядових свят і надала їй християнського забарвлення.

Музей архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.
Традиційне українське весілля Переяславщини, 24.10.2013 р.

Протягом століть відбувався процес еволюції народних свят і обрядів, змінювалася їх форма, трансформувалися їхні сутність та призначення. З одного боку, свята й обряди українців впродовж усієї історії зазнавали цензурних заборон та переслідувань, сутність обрядів викривлювалася, роль їх применшувалась або перебільшувалась як язичницькою, так і християнською та комуністичною ідеологіями. З іншого боку, і православна церква, і радянська держава усвідомлювали величезну культурну цінність та спроможність народної обрядовості, через що вони вдавалися до різних заходів з метою інтегрувати її у свою ідеологію.

У сучасних умовах культурного розвитку нашої держави дослідження традиційних народних свят і обрядів стає особливо актуальним, а з'ясування історичної еволюції форм та змісту українських свят і обрядів постає як важливе наукове завдання.

Для успішного вирішення поставлених у дослідженні завдань насамперед звернемося до з'ясування понять традиції, свята та обряду. Поняття традиції служить загальною назвою як для матеріальних і духовних цінностей, котрі сприймаються людьми як спадщина, так і для процесу й форм соціального дослідження. Форми реалізації традиції різноманітні, але основними з них є звичай, свято й обряд. До того ж, обряд може виступати елементом традиції, звичаю, свята, різновидом кожного з них [3, с. 27].

Щоб краще зрозуміти суть та призначення обряду, необхідно порівняти його із звичаєм та святом, які також представляють собою форми виявлення традиції. Звичай – загальноприйнятий порядок, спосіб дій, загальноприйнята норма поведінки: те що стало

звичним, засвоєним, визнаним, що увійшло у вжиток. Слово «звичай» походить від дієслова звикнути, тобто привикнути, привчитися до чогось, взяти щось за звичку. Таким чином, звичай – це звичка робити щось певним чином у праці, в побуті, в суспільному, духовному житті; це звичний, давно заведений, який став звичайним порядком, однотипні масові дії, які відтворюються тривалий час [2, с. 371].

Традиції служать засобом збереження та передачі досвіду, освячення порядків і форм життя, які встановилися, регламентації й контроль поведінки індивідів, зміцнення їх зв'язку із тією соціальною групою (нацією, суспільством), до якої вони належать. Зміст і роль звичаю й традиції по суті збігаються. Але вони відрізняються сферами дії. Сфера звичаю вужча, ніж традиції. Якщо традиція має місце у всіх сферах матеріального і духовного життя, то звичай існує лише в окремих його ділянках, головним чином у сферах праці, побуту, спілкування та сімейних відносин. Звичай неможливий там, де немає однакових чи хоча б подібних ситуацій, які повторюються, а отже, неможливі й однотипні вчинки, наприклад, у дослідницькій роботі, художній, технічній творчості. Успадкування змісту, способу, форм діяльності (тобто традиція) властиве для всіх ділянок суспільного життя, без цього просто не було б розвитку, а така форма реалізації традиції, як звичай, який представляє собою вчинки, котрі повторюються, має місце лише там, де тривалий час існують однакові ситуації [2, с. 393].

Мета звичаю – відтворити й закріпити вже вироблені способи й форми праці, спілкування, сімейно-побутових відносин, суспільної дисципліни, регулювання взаємовідносин між людьми. Досягається ця мета наочним прикладом, закликком чинити так, як чинить той, хто виконує звичай. В обряді не ставиться завдання досягнення реального практичного результату. Мета обряду – за допомогою символів і символічних дій висловити, передати, закріпити традиційні для якого-небудь суспільства, соціальної групи ідеї, ідеали, норми, цінності, зразки життєдіяльності, викликати у його учасників відповідні почуття, настрої, переживання, створити у процесі його проведення морально-психологічну атмосферу, яка сприяла б засвоєнню соціального досвіду, котрий передається за допомогою даного обряду [14, с. 17–19].

Обряд – це особлива колективна символічна дія, яка призначена для того, щоб наочно-образними засобами оформити й відзначити важливі події суспільного й особистого життя. Відмінною особливістю обряду є його символічність, умовність, образність. Обряд – це символ тих чи інших ідей, норм, ідеалів, цінностей, відношень, повчань, символ певної події, символічне втілення соціального досвіду. Характерним для обряду є художнє оформлення всього його комплексу. Український термін «обряд» походить від слова обряджати, що значить приводити в належний вигляд, упорядкувати, прикрасити, прибрати, зробити красивим, ошатним [3, с. 28].

Якщо в обряді головним є особлива символічна дія, то у святі – безпосередній вираз почуттів, настроїв, переживань у зв'язку з пам'ятними подіями в житті суспільства, колективу, сім'ї, особи. Таким чином, свято – день (чи дні), у який (чи які) урочисто відзначають значні, видатні події, історичні або календарні дати. У минулому, як і зараз, свята в більшості випадків були днями, присвяченими відпочинку. За ними у зв'язку із цим і закріпилася назва святкових, тобто вільних, незайнятих, неробочих, на відміну від буднів. Так виникло поняття свята. У дні пам'яті важливих подій і дат проводилися обряди на честь кого- чи чого-небудь. Звідси зв'язок свят із обрядами, котрий, проте, не переростає в їх тотожність. Свята й обряди були і є відносно самостійними явищами культури, засобами передачі досвіду від покоління до покоління [10, с. 81–83].

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої традиції, звичаї, обряди та свята, становлення яких відбувалося протягом багатьох століть. Для духовного відродження українського народу на сучасному етапі розвитку нашої держави особливого значення набуває збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят і обрядів, і головна роль у цій справі належить музеям, що виконують функції збереження

соціально-культурної інформації, пізнання і передачі її за допомогою музейних засобів, відіграють важливу освітню, виховну, культурно-просвітницьку роль у сучасному житті, зберігаючи, примножуючи і доносячи до суспільства накопичені попередніми поколіннями досягнення.

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає постійного вдосконалення організації музейної справи, розробляються новітні підходи в музейній теорії та практиці. Сьогодні музей є інструментом впливу на свідомість особистості, засобом її виховання, тим соціальним інститутом, у якому акумулюється досвід попередніх поколінь з метою передачі його нащадкам. Тому сучасний музей повинен знаходити нові форми і методи взаємодії із суспільством.

Всеукраїнського фестивалю майстрів народної творчості «Переяславський ярмарок»

Показовим у цьому плані можна вважати проведення масових заходів у НІЕЗ «Переяслав» з метою збереження, відтворення та популяризації традиційних народних свят. Запровадження народних дозвіллевих традицій, відродження побутових

звичаїв, свят та обрядів стало одним із центральних принципів застосування новітніх методологічних підходів до культурно-освітньої діяльності НІЕЗ «Переяслав». На сьогодні в арсеналі Заповідника проведення масових народних гулянь з відтворенням традиційних обрядів українців на такі свята, як Різдво, Масниця, Зелена неділя – Трійця, а також під час проведення Всеукраїнського фестивалю майстрів народної творчості «Переяславський ярмарок».

Завдяки проведенню даних свят та заходів у Музеї архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини звичний відвідувачам експозиційний простір трансформується у природне середовище, у справжню атмосферу тогочасного села. Архітектурні пам'ятки, збережені під відкритим небом, дають відвідувачеві можливість нібито увійти всередину історичного простору, який може постійно трансформуватися. Ефект постійних переміщень не тільки в просторі, але і в часі посилюється завдяки історичним реконструкціям, відповідному ландшафту скансену та відтворюваним на його території обрядовим діям.

Реконструкція святкування традиційного українського весілля у «Переяславі»

Крім того, важливим для сприйняття є те, що відвідувачі під час проведення таких заходів не залишаються пасивними спостерігачами, а починають взаємодіяти з учасниками дійства, брати в ньому безпосередню участь. Дійство ніби затягує відвідувача, набуває характеру безпосередньої залученості у процес, що створює особливо яскраві враження від побаченого.

Традиційні обряди, високу сценічну культуру та автентичність під час відтворення традиційних народних свят допомагають продемонструвати народні аматорські фольклорні колективи та народні майстри, які постійно запрошуються НІЕЗ «Переяслав».

У вирішенні проблеми збереження, відтворення та популяризації традиційних свят та обрядів українського народу звернення до фольклору є необхідним, оскільки в ньому знайшли своє відображення різні прояви життєдіяльності людини, її матеріальні й духовні потреби, історичне буття, соціальні відносини, характерні реалії сімейного і громадського побуту, вірування, естетичні ідеали, людські переживання і настрої. Від давнини до сучасності український фольклор пройшов складний багатовіковий шлях розвитку. Залежно від історичної долі народу в різні епохи, суспільних і політичних процесів, культурних впливів, зв'язків з фольклором інших народів народжувалися нові твори, зазнавали змін, збагачувалися новими темами, сюжетами, мотивами, образами, або ставали пережитками і забувалися попередні набутки усної народної творчості. Але в народній пам'яті тісно зберігалися і оберігалися найцінніші надбання фольклору, все те, що було зв'язане з життям, обрядовими і звичаєвими традиціями.

З цією важливою місією під час відтворення народних свят та давніх обрядів у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» справляються такі самодіяльні, аматорські, фольклорні та народні колективи, яких запрошують з різних куточків України, як «Зоряни» (відтворення обряду першого снопа), «Вербиченька» (народження Колодія), «Чарівниці», «Рожаниця» (фрагмент українського весілля – обряд вбирання молодої), «Браничанка» (рекрутський обряд) та ін.

«Різдвяне дійство» в НІЕЗ «Переяслав»

Окремо варто згадати про Різдвяні гуляння, які користуються особливою популярністю серед відвідувачів. Дійство зазвичай розпочинається зі святкового богослужіння у козацькій церкві Св. Покрови. Учні церковної недільної школи при храмі Св. Єфрема та учасники Вокальної студії «Фортуна» ЗОШ №7 міста Переяслава-Хмельницького відтворюють фрагмент вертепу, пов'язаного із євангельськими подіями народження Спасителя. Спільний спів колядок духовно об'єднує всіх присутніх, додає

святкового настрою. Цьому також сприяє професійне виконання колективом викладачів музичної школи ім. П. Сениці духовних творів на Різдвяну тематику, запрошених НІЕЗ «Переяслав» до участі в дійстві.

З 2006 року у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини проходить «Різдвяне дійство». Науковими співробітниками музею був розроблений маршрут колядницьких гуртів. Одночасно 6–7 колективів, у супроводі наукового співробітника, проходять по музею, так, що їх шлях не перехрещується. Співають пісень проходячи по маршруту, на подвір'ї та у хаті господаря. Особливо колоритно виглядає урочистий хід під святковий передзвін центральним трактом всієї громади, очолюваний пахолками із вертепом, різдвяними зірками, рядженими. Від хати до хати лунає звістка про початок Різдвяних свят, побажання на добре господарювання, щастя-долю.

Крім колядок, на вулицях музею-села лунають щедрівки, адже наші предки вірили, якщо щедро буде в хаті цього вечора, то і весь наступний рік буде щедрим на врожай, на добро, на дитячий сміх. Також у хатах відтворюють традиційний обряд водіння «кози».

На завершення колядницькі гурти збираються в центрі села, на базарній площі, щоб спільно заспівати віншувальних Різдвяних пісень з надією на мир та спокій в українських родинах. Мелодійні і неповторні, величаві і грайливі колядки, щедрівки єднають учасників дійства, працівників НІЕЗ «Переяслав», відвідувачів музею з глибоким і мудрим корінням нашого народу, створюють незабутні враження від заходу.

Розповідаючи про побачене своїм друзям, знайомим відвідувачі стають мимовільними розповсюджувачами реклами про захід та музей. Також цьому сприяють світлини, викладені ними в мережу Інтернет. Крім того, розповіді зі світлинами про проведені заходи публікуються в засобах масової інформації та на офіційному сайті НІЕЗ «Переяслав», популяризуючи народні свята та обряди, а також сам Заповідник.

«Зелені свята» у Переяславі

Таким чином, питання науково-технічного прогресу знаходять своє сполучення з музейною теорією та практикою. Широке поширення комп'ютера, мережевих технологій дозволяє по-новому глянути на масштаби і на подальшу трансформацію поняття музейної комунікації в умовах інформаційного суспільства. Сучасний музей все ширше використовує у своїй експозиційній та виставковій діяльності інноваційні комп'ютерні технології. Мультимедійні комп'ютерні системи можна розглядати як сучасний рівень подачі інформації відвідувачу. Вони забезпечують швидкий і зручний пошук інформації, надання великого її обсягу, можливість одночасної подачі різних типів інформації, показ матеріалів, що ніколи не експонувались, та ін.

Система заходів зі збереження, відтворення та популяризації народних свят в НІЕЗ «Переяслав» включає в себе також розповсюдження інформації про запланований захід електронного розсилання прес-релізів, публікацій у засобах масової інформації та мережі Інтернет.

Сьогодні НІЕЗ «Переяслав» прагне стати більш інтерактивним, відповідати реальним потребам людей, адже музей повинен привертати увагу потенційних відвідувачів, зацікавити їх, бути відкритим для всіх. Це запорука успішного розвитку і функціонування Заповідника.

У сучасних умовах інформаційних технологій комунікаційні здібності музею обумовлюють його позиції в боротьбі за відвідувача, а наявність власного сайту в Інтернеті, присутність в соціальних мережах можуть значною мірою допомогти музею отримати свого відданого відвідувача [4, с. 8].

На жаль, на сьогодні в НІЕЗ «Переяслав» практично неосвоєною залишається можливість надання додаткових онлайн-сервісів: замовлення екскурсії, покупка квитків, покупки в музейному магазині, онлайн-навчання або онлайн-ігри на основі музейної колекції або історії. Також недостатньо використовується можливість встановити двосторонній зв'язок з відвідувачем, отримати його відгук про проведений захід. У даний час для цього вже рідше використовується форум на сайті музею і все частіше – сторінки НІЕЗ «Переяслав» у соціальних мережах, що дає можливість менш офіційної і більше довірливої розмови співробітника музею та його відвідувача. Майданчик соціальних мереж може дати також додаткові можливості для маркетингових досліджень і вибудовування стратегії Заповідника відносно них.

Використання музейного маркетингу є важливим кроком у запровадженні новітніх тенденцій в музейній справі. Для того, щоб передбачити динамічні зміни запитів і переваг потенційних музейних відвідувачів, музейні працівники повинні проводити попереднє оцінювання та диференціацію музейної аудиторії, враховувати її розподіл за географічним, психологічним, біологічним, поведінковим і демографічним принципами. Цей поділ також можна уточнити на рівні субкультур – шкільної, спортивної, міської чи сільської аудиторії та ін.

Наступні етапи оцінювання припускають спостереження, вивчення та аналіз глядацьких реакцій після проведення заходу з відтворення народного свята чи обряду з метою загальної оцінки виконаної роботи, а також для внесення необхідних корективів. На цих стадіях оцінювання проводиться вивчення впливу загального задуму дійства, обсягу інформації, якості сприйняття, доступності інформації та ін. Оцінювання проводиться за допомогою різних методик, головними з яких є спостереження, опитування, анкетування, поглиблені бесіди, тестування цільових груп.

Працівники музею повинні знати своїх відвідувачів, але, разом з тим, це не означає, що вся діяльність музею повинна йти тільки назустріч їхнім бажанням. Врешті-решт на ринку музейних послуг перемагає той, хто пропонує щось принципово нове, несподіване і тим самим формує попит. Тому сучасний музей повин бути вільним від рутини і стереотипів, стати більш мобільним, відкритим і корисним для суспільства.

Велику роль у збереженні, відтворенні та популяризації народних свят відіграють співробітники НІЕЗ «Переяслав», адже запровадження нових підходів до музейної роботи неможливе без активної позиції музейників, їхнього бажання щось змінити, популяризувати культурну спадщину в нинішній вік новітніх технологій, де головною цінністю є інформація.

Саме музейні працівники вступають з відвідувачем у діалог, першими виходять назустріч широкій аудиторії – місцевим жителям та гостям міста, представникам засобів масової інформації, потенційним спонсорам, меценатам, приватним фондам та ін. Тому на них лежить велика відповідальність за налагодження стійких контактів із відвідувачами, за ефективність проведеного заходу і врешті-решт – за якість наданого музейного продукту. Виходячи з цього, працівникам музею потрібно використовувати весь свій наявний потенціал – мудрість і досвід працівників старшого покоління, заповзятість, енергію й фантазію молодих, почати активно шукати нові форми роботи. Серед них у НІЕЗ «Переяслав» варто назвати театралізовані дійства, фестивалі, нетрадиційні форми роботи з дітьми під час проведення заходу – ігри, конкурси, рухове моделювання, що дозволяють найбільш ефективно ввести дітей у сферу історичного минулого. Таким чином, активність відвідувачів у процесі ознайомлення з історичним матеріалом забезпечує більш глибоку орієнтацію в ньому.

Під час проведення заходів з відтворення народних свят велике значення має атмосфера, створювана працівниками в музеї: хто зустрічає відвідувача при вході, як, з якими словами, з яким виразом обличчя, яким поглядом проводжають його доглядачі, відчуває відвідувач себе бажаним гостем чи неочікуваним прибульцем, відчуває він дружелюбність чи байдужість (або навіть ворожість) – усе це створює відповідну атмосферу заходу і є дуже важливою частиною пропонованого музейного продукту. Те ж саме стосується й дизайну та якості музейного середовища: експозиційних і не експозиційних приміщень, будівель, території, реклами, друкованої продукції і т. д. – усього, що знаходиться в музеї або асоціюється з ним. Як і театр, музей починається з вішалки, а для деяких категорій публіки нею ж і закінчується, оскільки не кожен відвідувач достатньо досвідчений, щоб оцінити шедевр або реліквію, поміщені в убогому просторі. У цьому плані НІЕЗ «Переяслав» має свої переваги перед іншими музейними установами, оскільки територія Музею архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини відрізняється особливою атмосферою, переносить відвідувача в історичну обстановку тогочасного села та своєю унікальністю сприяє кращому сприйняттю дійства та незабутнім враженням від нього.

НІЕЗ «Переяслав» приділяє належну увагу впровадженню в культурно-дозвіллеву діяльність різних верств населення традицій, народних звичаїв, обрядів та адаптуванню їх до сучасних умов, оскільки без знання і розуміння традиційної культури неможливе самоусвідомлення приналежності до свого народу – того визначального і неодмінно притаманного людині, що називається національною свідомістю і гідністю.

Отже, заходи зі збереження, відтворення та популяризації народних свят в НІЕЗ «Переяслав» доповнюють сучасну палітру культурного життя та спрямовані на розвиток, збереження і популяризацію традиційної української культури, формування активної громадянської позиції, відродження історичної пам'яті, утвердження високих морально-етичних якостей і розвиток художньо-естетичних смаків відвідувачів.

Джерела та література

1. Архів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Шамраєва А. М. Історична записка. – Т. 1. – Кн. 2. – К., 2004.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу // Етнографічний нарис. – Харків : Фоліо. – 2004. – 497 с.

3. Гаєвська Т. І. Обряд – як соціокультурний феномен // Питання культурології : зб. наук. статей. Вип. 20 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2004. – С. 26–30.
4. Городницька Б. Українським музеям бракує промоції та мобільності... / Б. Городницька // Високий Замок. – 2012. – 15–17 черв. – С. 9.
5. Гурець М. Роль музейної педагогіки у формуванні музейної культури молоді // Могилянські читання. Доля музейних зібрань : зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Ч. 2. – 380 с.
6. Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: Школи, постаті, проблеми. – К. : Вид-во «Сталь», 2004. – 384 с.
7. Культура і побут населення України: навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
8. Нариси української популярної культури [Електронний ресурс] / [О. Гриценко, О. Гончаренко, Є. Кононенко та ін.]; за ред. О. Гриценка. – К. : УЦКД. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_11.php.
9. Пасько І. В. Музейна справа як соціокультурне явище в Україні // Могилянські читання. Доля музейних зібрань : зб. наук. праць. – К., 2007. – Ч. 2. – 380 с.
10. Пономарьов А. П. Українська етнографія. – К. : Либідь, 1996. – 343 с.
11. Різник О. Поняття «традиційна культура» та її відображення в навчальних посібниках з культурології України і Росії // Традиційна культура українського народу в XXI ст.: стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 29 жовтня 2009) [Електронний ресурс] – К.: ДАКККиМ, 2009. – 272 с. – Режим доступу: [Http://www.culturalstudies.in.ua/zbirnik-2010.php](http://www.culturalstudies.in.ua/zbirnik-2010.php).
12. Скрипник Г. Українська культура як джерело державного самоствердження нації. // На сторожі української народної культури : матеріали міжнар. наук. конф. – К., 2008. – 264 с.
13. Слободянюк П. Я., Жалюк О. П. Фестивалі, конкурси, свята на Поділлі: новітні пошуки розвитку в умовах незалежної України / П. Я. Слободянюк, О. П. Жалюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Озюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі» (22 жовтня 2010 р.). – С. 356–368.
14. Українські народні свята та звичаї. – К. : Освіта, 1993. – 236 с.
15. Цвігун Т. Зберегти автентичну культуру / Т. Цвігун // Світлиця. – 2009. – № 3–4. – С. 8–9.
16. Цимбалюк Н. М. Соціологія дозвілля: навч. посібник / Н. М. Цимбалюк / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2001. – 180 с.
17. Шляхтина Л. М., Фокин С. В. Основы музейного дела. – СПб., 2000. – С. 15.